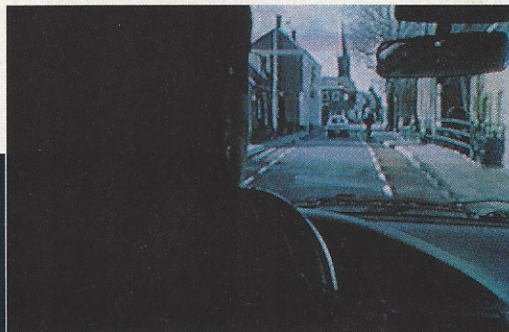

aflevering 1
de zaadjes
van god

'Het is haar verhaal maar klopt het wel?

ELLEN DE VRIES

De familie Kok

Annemarie Kok vertelt in de documentaire over vier zwangerschappen – waaronder een tweelingzwangerschap – tussen haar twaalfde en zestiende jaar. Drie van haar baby's zouden zijn gedood; één verkocht. De laatste zwangerschap eindigde in een miskraam

Sjaak Kok zit 's avonds 26 juni nietsvermoedend voor de tv als hij een bekend silhouet ziet opdoemen: zijn zus Annemarie. Meteen belt hij broer Rob.

Een paar dagen later staan de Koks op de stoep bij advocaat Chris Veraart. 'Jarenlang worden we bestookt met laster. Dit moet stoppen.' Veraart, gespecialiseerd in valse aangiften, bekend van het boek 'Valse Zeden', heeft het druk maar neemt de zaak aan.

Een paar maanden na de uitzending vindt het gesprek met De Journalist plaats. De broers Kok zitten aan de keukentafel bij Veraart en beklagen zich erover nooit gehoord te zijn door Verheul. Graag willen ze hun versie van het verhaal vertellen.

Volgens de broers ging het tien jaar geleden 'mis' met hun zus. Veraart reconstrueert: 'Ze kreeg gezondheidsklachten en toen de reguliere gezondheidszorg faalde zocht ze het in het alternatieve circuit.' Een medium zou via hervonden herinneringen incest naar boven hebben gehaald.

Nu is er vroeger wel 'iets' gebeurd, verklaren de broers. Opa zou vroeger – Annemarie was nog niet geboren – hebben 'geknoeid' met nichtjes. Rob: 'Onze ouders hebben dat altijd geheimgehouden tot Annemarie tien jaar terug, bladerend in het fotoalbum, vroeg: is er soms wat geweest vroeger met opa? Hoe ze

Op 19 en 26 juni zond de NCRV het tweeluik 'Verborgen moeders: zwanger na incest' uit. Documentairemaker Thom Verheul ging met deze vrouwen terug naar hun jeugd en liet ze vrijelijk hun verhaal vertellen, hij paste daarin bewust geen wederhoor toe, omdat 'daders toch altijd ontkennen'. Het ging hem bovendien om het verhaal van mensen die zichzelf slachtoffer voelen, niet om een 'triviale' zoektocht naar waarheid. De Journalist sprak met de gedupeerde families, hun advocaten en de NCRV.

daarbij kwam weten we niet precies. Van horen zeggen in het dorp?'

Sindsdien beschuldigt Annemarie opa ervan haar op haar tweede te hebben misbruikt. Ook twee broers worden beschuldigd van incest, waaronder Rob. Sjaak Kok: 'Vijf jaar geleden kreeg de hele familie een brief, waarin Annemarie vertelde dat ze van haar tweede tot haar twaalfde was misbruikt door diverse gezinsleden. Geloofden we haar niet dan brak ze met ons.' Rob: 'Let wel. In de film wordt gezegd dat ze tussen haar twaalfde en zestienste is misbruikt.'

De NCRV verklaart in een brief aan De Journalist wel dat de vrouwen in de film niemand persoonlijk beschuldigen. Veraart weersprekt dat: 'Er wordt incest gesuggereerd. Ze noemen geen namen, zogenaamd om de vrouw te beschermen. Maar impliciet richt je daardoor meer schade aan.'

Veraart vindt het kwalijk dat de NCRV zich achter de vorm verstopt. Volgens de omroep

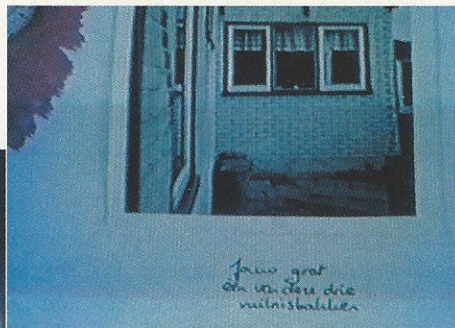
gaat het om een documentaire, die gekenmerkt wordt door een 'persoonlijke handtekening van de maker'. Dat is iets anders dan een reportage waarin de werkelijkheid 'geobjectificeerd' wordt. Daarom zou wederhoor hier niet nodig zijn.

Veraart: 'Ik vind dat je wederhoor moet toevoegen als je mensen beschuldigt. En ik snap niet dat Verheul geen geheugenspecialisten heeft gebeld zoals de hoogleraren Wagenaar of Crombach. De Amerikaanse deskundige op dit gebied, Elisabeth Loftus, merkte in het VPRO-programma van Wim Kaizer op dat hervonden herinneringen veel onwaarheden bevatten.'

Terwijl noch de familie noch de advocaat ooit contact zocht met de NCRV, deed de Werkgroep Fictieve Herinneringen, waarvan Rob Kok al drie jaar lid is, dat wel. Deze werkgroep van familieleden die beschuldigd zijn van incest op basis van hervonden herinnerin-

VERBORGEN , MOEDERS

Foto's: Frank Fahrner

aflevering 2
weg uit de hel

gen, plaatste in een brief kanttekeningen bij Annemarie's verhaal. De NCRV antwoordde: 'Het signaleren van deze problematiek is van een andere orde dan een *investigative documentary* over daders en slachtoffers. (...) Het drama speelt zich af op een abstracter niveau dan de triviale zoektocht naar Waarheid en Onwaarheid.' Was getekend F. Brink, voorzitter NCRV.

Veraart verwondert zich: 'Triviale zoektocht? En hoezo abstracties? Verheul wijst in de documentaire naar de vuilnisbak achter het ouderlijk huis met daarin een babylijkje en gaat ook zeer uitgebreid in op de zwangerschappen.'

Na de uitzending is er alom beroering in het dorp. Rob: 'Je voelt je voortdurend in de rug gekeken.' Op de NCRV-website ontbrandt een discussie. Veel bijval voor Annemarie, constateert de NCRV.

Volgens Rob Kok zijn die positieve reacties afkomstig van adepten van de therapeut van Annemarie. Er wordt gecensureerd, meent hij. Een kritische brief van zijn tante verdween rap van het scherm. Bij naspeuring is die brief inderdaad niet meer terug te vinden. Een print van 23 juli laat nog wel de tekst zien; op 24 juli is de tekst verdwenen.

Veraart kiest voor een strafrechtelijke procedure. De aanklacht is smaad. 'Strafrechtelijk is dit een delict: drie moorden, een kind verkocht en een abortus. Als Verheul niet kan bewijzen dat dat klopt, dan verdient hij straf. Hier is sprake van voorwaardelijke opzet tot beschuldiging. Dat het juist de NCRV is die

dit doet, de omroep die zichzelf fatsoenlijk noemt, is des te erger.' De smet voor de familie blijft altijd, vindt hij.

Veraart denkt erover de Alkmaarse zedenpolitie als medeplichtige aan te klagen. 'De zedenpolitie, een officiële instantie, suggereert in de documentaire zonder enig bewijs dat Annemarie de waarheid spreekt.'

De Officier van Justitie in Amsterdam, Mr. Velleman, heeft inmiddels opdracht tot een politieonderzoek gegeven.

De familie Broere

Domineesdochter Laura (echte naam: Jacqueline Broere) zegt in de documentaire twee keer zwanger te zijn geweest van haar vader.

Uit verschillende windstreken is de familie bij elkaar gekomen om De Journalist te woord te staan. De heer en mevrouw Broere, Annemiek van Dijk-Broere, Gertjan Broere en Arie van Dijk, de schoonzoon. De laatste met een dikke map op schoot vol knipsels en correspondentie. Anders dan de familie Kok was de familie Broere bij toeval wel op de hoogte van de uitzending.

In de vooraankondiging – een week voor uitzending – herkent Annemiek van Dijk-Broere haar zus Jacqueline en de kerk van 't Harde, waar haar vader 27 jaar lang preekte. 'Ik kreeg kippenvel. Al 25 jaar horen we dit soort verhalen. Over kanker, dat ze wees is, en nu dit weer.'

Annemiek belt broer Gertjan. Die dringt aan

op een gesprek met de NCRV. Dat vindt drie dagen voor de uitzending plaats. Jacqueline's vader – vermeend incestpleger – is op dat moment met vakantie. Bij het gesprek met de NCRV zijn aanwezig filmmaker Thom Verheul, manager cultuur en godsdienst Janneke Jongewaard, eindredacteur Dokument Ger van Dongen, Gertjan Broere, Annemiek van Dijk-Broere en Arie van Dijk. De familie probeert uitzending te voorkomen of uit te stellen.

Gertjan Broere: 'Tussen de regels door werd ons een kort geding ter voorkoming van uitzending ontraden; juristen zouden hebben uitgezocht dat een en ander juridisch waterdicht was. En nu zegt de NCRV in publicaties dat zij een kort geding hebben voorgesteld. Dat is niet waar.'

De NCRV zegt later in een persbericht: 'In het gesprek met de NCRV kon de familie niet aantonen dat de verhalen van de vrouw op onwaarheden zouden berusten. (...) Er zijn voor de NCRV geen zwaarwegende argumenten naar voren gebracht die aanleiding waren om de uitzending te stoppen. Aan de familie is gevraagd met nadere bewijzen te komen die het ongelijk van de vrouw zouden aantonen. Dat is tot op heden niet gebeurd.'

De familie kon echter alleen op de vooraankondiging ingaan; de NCRV weigerde – op verzoek van Jacqueline – de film te vertonen. Gertjan Broere: 'Afgesproken is toen dat de beelden zouden worden geanonimiseerd. Ook de torenspits van 't Harde zou veranderd worden.'

Drie dagen later, op 19 juni, is de uitzending. De familie dacht: beloofd is beloofd. Weliswaar was de kerktoeren in de documentaire vervuild voor een andere, maar in de vooraankondiging was hij nog steeds te zien. 'Bovendien', zegt Arie van Dijk, 'Jacqueline, het ouderlijk huis en andere dingen waren herkenbaar.' Zijn schoonvader vult aan: 'Parochianen van mijn vroegere kerk zijn gefilmd in de kerk en hebben zichzelf herkend. Hoezo anoniem? De hele Veluwe en Dinteloord stonden op zijn kop.' Ook op de website van de NCRV blijkt dat de familie herkend is.

Gertjan Broere: 'In de documentaire wordt gezegd dat vader was geschorst wegens 'seksuele praktijken met weduwnaartjes'. In een telefoongesprek voor de uitzending vroeg Verheul nog of dat klopte en heb ik 'nee' geantwoord. Tijdens het gesprek bij de NCRV, enkele dagen later, gaf Verheul toe dat de beschuldiging niet klopte.'

Na de uitzending zoekt de familie contact met advocaat Wil Hendriks uit Arnhem. Dominee Broere en zijn vrouw, volgens Jacqueline 'de regisseuse van het geheel', zijn inmiddels door hun kinderen op de hoogte gesteld. Op 7 juli organiseert de familie een persbijeenkomst. Vader Broere: 'We worden in het openbaar geslachttoefend, dan zullen we ook in het openbaar gehoord worden.'

Op de persconferentie wordt naar voren gebracht dat Jacqueline's verhaal overeenkomsten zou vertonen met het verhaal van Yolanda die de Eper incestaffaire te boek stelde. De familie presenteert een lijst met onjuistheden. Eén daarvan: de abortuskliniek, waar Jacqueline gedwongen werd abortus te ondergaan, zou niets anders zijn dan een voormalige KNO-praktijk.

Beschuldigingen van incest zijn niet nieuw, zeggen de Broere's. Eerder beschuldigde Jacqueline haar grootvader, een huisvriend en haar broer Gertjan van ontucht. Andere verhalen over verkrachting zijn ook bekend; maar van aangifte bij de politie is de familie niets bekend. Volgens de familie fabuleert Jacqueline. Vader Broere neemt het zijn dochter allemaal niet zo kwalijk ('ze is ziek'), maar wel de NCRV. Zo fatsoenlijk als ze zeggen te zijn is die omroep niet, meent hij.

Advocaat Hendriks kiest voor een civielrechtelijke procedure; de rechtbank te Arnhem heeft een voorlopig getuigenverhoor inmiddels toegewezen. De programmamaker en Jacqueline zullen onder ede gehoord worden. Hendriks: 'Ik wil boven tafel krijgen of er sprake is van onzorgvuldig handelen.'

Geen strafrechtelijke procedure? Hendriks: 'Dan leg je het op het bord van de Officier. Ik houd het liever zelf in handen. Wij kennen meer feiten, dus we kunnen verwijten die gedebiteerd zijn in de uitzending gemakkelijker tegenspreken'

De NCRV

Volgens Janneke Jongewaard, programma-manager cultuur en godsdienst, verliep het gesprek bij de NCRV heel anders dan de familie Broere omschrijft. 'Het is de NCRV die een kort geding aan de familie voorstelde en niet de familie zelf. De juridische afdeling van de NCRV is wel geraadpleegd, maar heeft absoluut niets gezegd over de onhaalbaarheid van een kort geding. Wel over de mogelijkheid uit te zenden tegen de wens van de familie in.'

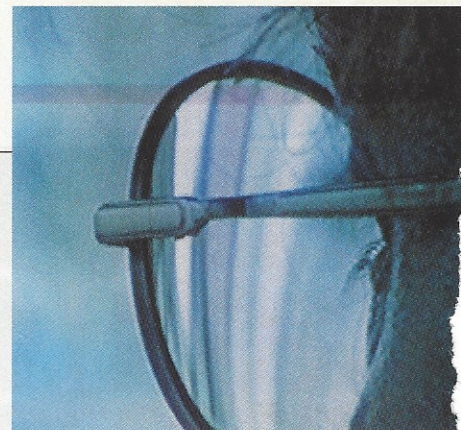
Was een termijn van drie dagen niet een beetje kort voor een kort geding? Nee, stelt Jongewaard, daar is 't een kort geding voor. 'Als de familie uitzending echt hadden willen voorkomen, hadden ze een kort geding zeker overwogen.'

Over het verbod vooraf de film te mogen zien, zegt Jongewaard: 'Jacqueline wilde dat niet.'

In een anderhalf uur lang durend betoog zou de familie geprobeerd hebben aan te tonen dat Jacqueline's verhalen over incest onjuist waren. Jongewaard karakteriseert dat betoog als 'tamelijk chaotisch', geen reden om van uitzending af te zien. Ronduit 'schokkend' vindt Jongewaard de constatering dat de familie tijdens het gesprek 'alles' afdeed met de opmerking dat Jacqueline al op heel jonge leeftijd psychisch ziek zou zijn geweest. 'De indruk van het gesprek was een sfeer van grote vijandschap tegenover Jacqueline. We kregen een beeld van een ontwricht verleden.' Volgens Jongewaard nam de familie afscheid met als grootste zorg: hoe vertellen we het vader.

Inderdaad beloofde de NCRV de torenspits van 't Harde te vervangen. Jongewaard: 'Dat is ook gebeurd. Ook heb ik opdracht gegeven om de vooraankondigingen niet uit te zenden. Er is er eentje tussendoor geglipt. Achteraf kun je praten over vormfouten, daarover zal de rechter oordelen.'

Dat anonimiteit in kleine kring niet gegarandeerd zou zijn, heeft Verheul ingecalculeerd. 'Ik vind dit aanvaardbaar omdat het verhaal alleen maar zijn maatschappelijke doel kan dienen als het zo authentiek mogelijk gebracht wordt. Het gaat in de film om het tonen van de pijn van de herinneringen aan misbruik, zwangerschap en het verliezen van moederschap zonder daarvoor erkenning te kunnen krijgen.'

Aangaande de schorsing van de dominee zegt de NCRV: 'Die is er geweest. Thom Verheul heeft dat geverifieerd bij de juridische dienst van de Samen-op-weg-kerken. De reden waarom was onduidelijk.' Waarom dan toch de opmerkingen over seksuele praktijken jegens weduwnaartjes gehandhaafd als je dat niet zeker weet? 'We hebben besloten het erin te laten zitten. Het is Jacqueline die het verhaal vertelt.'

Over de abortuskliniek die volgens de Broeres een KNO-praktijk zou zijn is Jongewaard niets bekend. 'Er komen in Jacqueline's reis drie gebouwen voor, die zijn niet 'gecheckt'. Voor haar was dat de abortuskliniek.'

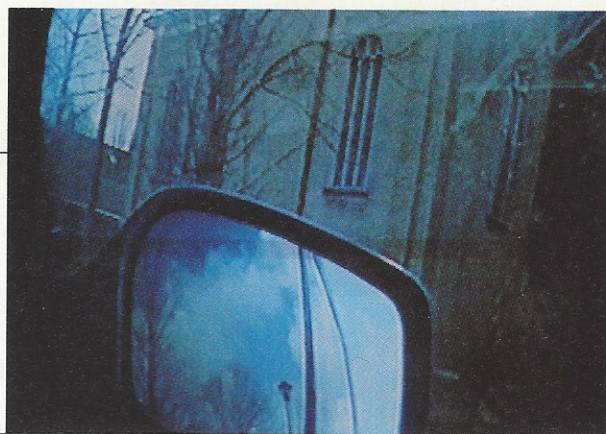
De NCRV heeft naar eigen zeggen naast de eerder in publicaties genoemde bronnen als de zedenpolitie te Alkmaar, Fiom en de Clara Wichman Stichting wel degelijk andere bronnen gebruikt en feiten gecheckt, maar omdat de zaak onder de rechter is, wil de omroep daarover op dit moment niets zeggen.

Met de familie Kok heeft de NCRV nooit contact gehad.

Volgens de NCRV wordt er niet gecensureerd op de internetsite. Jongewaard: 'Er is geen opdracht gegeven tot ingrijpen, wel is eind juli besloten de discussie op de site te stoppen.' Dat de kritische tekst van Annemarie's tante verdwenen is, kan Jongewaard niet verklaren. Eindredacteur Documentaire Ger van Dongen weersprekt dat het verhaal van Annemarie is gebaseerd op hervonden herinneringen, zoals de familie Kok beweert. 'Bij Annemarie gaat het om spontane herbeleving. Ze is in therapie gegaan om hulp te krijgen bij het plaats geven van die belevingen.'

De NCRV verwijst in een brief aan De Journalist naar het onderzoek van Nel Drayer uit 1988 waaruit zou blijken dat één op de zeven vrouwen in Nederland lijdt onder seksueel misbruik. Deze vrouwen worden volgens de omroep vaak afgedaan als ziekelijke leugenaars. 'Verheul heeft ze een oor gegeven.' Janneke Jongewaard: 'Wij vinden het een taak van een christelijke omroep om machtelozen een stem te geven. De pijn die deze uitzendingen veroorzaken bij de familie en de mensen

Foto's uit de documentaire 'Verborgen moeders: Zwanger na incest'.

om hen heen is verdrietig. Maar voor de gevolgen lopen wij ook niet weg, omdat we het maatschappelijk belang belangrijker vinden dan de pijn.'

Eindredacteur Ger van Dongen: 'Wij hebben voor deze vorm gekozen omdat het hier om portretdocumentaires handelt en niet om een journalistieke documentaire. De maker doet niets anders dan een portret maken aan de hand van de verhalen en ervaringen van de personages, de twee vrouwen. De belangrijkste reden om geen wederhoor toe te passen is volgens Verheul dat betrokken vrouwen bang waren voor intimidatie en dan niet aan de film zouden meewerken. Als documentairemaker mag je kiezen voor één kant van het verhaal.'

Wederhoor

De hamvraag is: waarom heeft Thom Verheul geen wederhoor gepleegd? Joyce Roodnat van de NRC, die hierover ondervraagd werd in 'De leugen regeert', vindt wederhoor niet nodig. In de documentaire staat de visie van de auteur immers centraal. Overigens zegt Roodnat het verhaal van Annemarie Kok geen moment te geloven. Scenarioschrijver Henk Suer typeert de documentaire waarin Annemarie voorkomt niet als een portret maar als een journalistieke documentaire. 'Daarin hoort wederhoor wel thuis.' Steven de Vogel van Zembla noemt je verstoppen achter de vorm 'smakeloos'. 'Geen wederhoor toepassen vind ik onzin als het gaat om beschuldigingen van incest en moord. Dan moet je dat kunnen aantonen.'

De NCRV bestrijdt dat er beschuldigd wordt. Maar toch doet Verheul dat wel door kritiekloos de zijde van de 'slachtoffers' te kiezen en door suggestief te zijn in zijn vragen en beelden.

Twee voorbeelden. Als Annemarie vertelt dat de bevalling door een groep is opgewekt, vraagt Verheul: 'Een groep mannen?'. In tussenshots blikt Annemarie dan naar haar ouderlijk huis in de verte.

Bij Jacqueline gaat Verheul nog een stapje verder. Als zij vertelt dat haar vader zegt dat zij om incest vroeg, commentarieert hij: 'Een dominee kan goed praten.'

In de VPRO-gids van 28 oktober ontkent eindredacteur Ger van Dongen echter dat de dominee in de beklagdenbank is gezet. 'Die dochter is in een milieu grootgebracht dat dit als product oplevert.' Verderop zegt hij: 'Bij de bewuste familie bespeur ik totaal geen aanvechtingen om überhaupt te kijken wat er allemaal mis is gegaan. In deze zaak heb ik echt het gevoel gekregen dat de boodschapper van het nieuws moest worden onthoofd.'

In de brief aan de Werkgroep Fictieve Herinneringen zegt de NCRV dat Thom Verheul weliswaar de vermeende daders niet heeft gesproken, maar zich wel degelijk 'ervan heeft vergewist of er in de continuïteit van de verhalen een logica zit die de belevenissen aannemelijk maken'. In een interview met de NRC van 7 juli verklaart Verheul: 'Het is belangrijk dat ze (de vrouwen) een geloofwaardig verhaal hebben, anders dienen ze de zaak niet.' Verwezen wordt naar de Clara Wichman

Stichting en Fiom, via welke Thom Verheul de twee vrouwen rekruteerde uit de lotgenotengroep 'Zwanger na incest'. Margreet de Boer van de Clara Wichman Stichting zegt echter geen concrete uitspraken te hebben gedaan over de waarheid van deze specifieke verhalen. Desgevraagd antwoordt Loes Stalker van het Bussumse Fiom ons: 'Of het waar is? De waarheid doet er niet toe. Het gaat om de pijn.'

De film is geen 'triviale zoektocht naar Waarheid of Onwaarheid', zegt ook de NCRV. Maar een persbericht meldt: 'In het gesprek met de NCRV kon de familie niet aantonen dat de verhalen van de vrouw op onwaarheden zouden berusten.' Dat lijkt tegenstrijdig. Was er dus wel sprake van een 'triviale' zoektocht naar de Waarheid? Zo niet, waarom dan deze opmerking en waarom dan de zedenpolitie geïnterviewd? Die ontkent overigens tegenover De Journalist uitlatingen te hebben gedaan over de waarheid van Annemarie's specifieke verhaal.

Het is van tweeën één: of je praat met deskundigen en betrokkenen uit verschillende 'kampen' of je doet het niet en maakt een fictiefilm (dramatiseert het verhaal). Een andere mogelijkheid: je anonimiseert de film. Dat is niet geschied. Dat mensen zich herkend hebben is het bewijs daarvan.

Checken van enkele relevante bronnen lijkt niet te zijn gebeurd. Een voorbeeld: De schorsing van dominee Broere vanwege 'seksuele praktijken met weduwvrouwtjes' wordt door H. Reurink, secretaris van de Nederlands Hervormde Gemeente Elim, 't Harde, weersproken. Reurink zegt bovendien nooit hierover te zijn benaderd door de NCRV. De afdeling communicatie van de Samen-op-Weg-Kerken bevestigt: 'Er is nooit sprake geweest van een schorsing. De NCRV heeft dat nooit bij ons gecheckt.'

Een andere bron, rector M.M. Molenaar van Annemarie's vroegere middelbare school, herinnert zich niets van vier eventuele zwangerschappen. Belangrijker: de filmmaker heeft nooit contact gezocht met hem. Wie de filmmaker wel heeft gesproken is tot dusverre in névelen gehuld.